

DOMOKOS KINGA

Besúgók és besúgottak

Marsall László, az érintetlen célpont

2015 őszén kutatási engedélyt kértem az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában, hogy megtekinthessem a Marsall Lászlóra vonatkozó dokumentumokat. Az engedélyt az intézmény hamarosan megadta, és októberben megkezdtem a kutatást a Levéltárban.¹

A munka elvégzéséhez először az adott jogi és technikai feltételeket kellett megismernem. A szabályoknak megfelelően a levéltár épületén belül tanulmányozhattam – méghozzá digitalizált formában – mindazoknak az ügynököknek, titkos megbízottaknak a munkadossziéit, akiknek jelentéseiben Marsall László neve előfordul. Ezeknek az ügynököknek a megkeresésében, és a munkadossziék törvényes előírásoknak megfelelő előkészítésében az intézmény referense volt állandó segítségemre.²

A munkadossziékat minden esetben végigolvastam, függetlenül attól, hol és hányszor fordult elő bennük Marsall László neve. Egy-egy anyag minden ügynök esetében sok száz oldal, aminek tanulmányozására csak magának a kutatónak van ideje. Az intézménytől fedőnevük alapján lehet kérni az ügynökök azonosítását. A levéltár – lehetőség szerint – teljesíti is a kérést. Ez további segítség az adott szituációk tisztázásához és értékeléséhez.

A munka közben természetesen nemcsak a technikai, hanem a szellemi és érzelmi megközelítés módját is meg kellett találnom; megszoknom és értelmezni a különböző ügynökök stílusát, jelentéseiken átszűrődő személyiségüket, a jelentések valószínűsíthető valóságtartalmát – többször nyilvánvaló tévedésekkel is szembesülve. Hasonló volt a helyzet a jelentéseket átvevő hálózati tisztek értékelésével, további tevékenységre utasításaival is. Vagyis ezeken a munkadossziékon keresztül ismertem meg az egész rendszer működését. (Feladatom nem lehet az anyag teljes

közlése és értékelése, mivel kutatásom kifejezetten Marsall László személyére, az ő megfigyelésére és annak hátterére vonatkozik.)

Ma már publikus, és bárki számára hozzáférhető információ, mikor alakították ki a szovjet típusú Főcsoportfőnökséget (maga a szó is „recsegő-ropogó” műfordításnak hangzik) a hozzátartozó öt csoportfőnökséggel együtt. Természetesen a „felszabadulás” után azonnal létrehozták a kommunista államvédelmet (ismert nevén ÁVO, ÁVH – 1950 és 1953 között, teljesen önállóan, a Belügyminisztériumtól függetlenül is működött), majd az 1956-os forradalom után a rendőrség kereteibe helyezték át, látszólag „megszüntetve”, de inkább beolvastva a III-as Főcsoportfőnökségbe. (Az átszervezésre 1962–63-ban, az amnesztia és a nyugati hatásra történő „enyhülés” idején került sor.)

Az egyes alosztályok – III/I: hírszerzés, III/II: kémelhárítás, III/III: belső elhárítás, III/IV: katonai elhárítás, III/V: a technikai háttér biztosítása – szoros kapcsolatban álltak egymással, állandó adatokat szolgáltatottak egymásnak. Kialakították a beszerzések különböző típusait. Az ok bármi lehetett: a börtönből szabadulók számára a „fokozatos” meggyőzés, „börtönelhárítás”, „kompromittálás”, amelyhez elég volt bármilyen külföldi rokon vagy levelezési kapcsolat megléte, ismerete. A feladatot mindig a tartótiszt határozta meg; ez általában egy adott személy vagy személyek általános megfigyelése, mozgásuk, kapcsolataik felderítése és jelentése volt, amit aztán operatív szempontból értékelték. Mai szemmel nézve elképesztő, hogy olykor milyen jelentéktelen személyek és események megfigyelésére fordítottak rengeteg időt, munkát és – feltehetően – pénzt is, nem beszélve a gyakran érezhetően megrémített, frissen beszerzett ügynökök szakszerűtlen, saját ellenőrizhetetlen véleményükkel is ellátott jelentéseiről. A '70-es években alakult ki az a gyakorlat, miszerint az ipari, nagyüzemi, mezőgazdasági kémkedés területére is bevonták ezeket a tartótiszteket és ügynököket, nem lévén elég használható ember egyik feladat ellátására sem.

Végül úgy találtam, hogy három ügynök munkadossziéjában fordul elő Marsall László neve. Ezek fedőneve (időrendben): „Juhász Lajos” (1958–63), „Végső Géza” (1963–67) és „Sziklai Barna” (1971–79). A továbbiakban az ő jelentéseiket fogom röviden ismertetni, Marsall László akkori életkörülményeivel együtt.

1 Kutatásomhoz támogatást kaptam a Petőfi Irodalmi Múzeum – Digitális Akadémia igazgatójától, E. Csorba Csillától, amit ezúton is köszönök.

2 Ezért a rendkívül időigényes, komoly képzettséget igénylő munkáért nagy köszönettel tartozom Sonnevend Gergelynek, az intézmény munkatársának, aki személyes tanácsaival is segített az eligazodásban.

„Juhász Lajos” ügynök „bemutatásához” nem kellett a Történeti Levéltár hivatalos segítségét kérnem. Már évek óta ismert tény, hogy az 1921-ben született, 2010-ben elhunyt Kristó Nagy István irodalomtörténész, műfordító, szerkesztő, kritikus személye áll a fedőnév mögött. Beszervezési aktáját, 6-os kartonját (amely az ügynök személyes adatait, iskolai végzettségét, származását, esetleges párttagságát, szervezése körülményeit, annak megszüntetését, személyes minősítését tartalmazza) megsemmisítették.

Az általam tanulmányozott munkadosszié 1958 májusától 1963. januári lezárásáig olvasható, ő azonban évtizedekig jelentett tovább szinte az egész magyar íróársadalomról. Idézhetem Anna Ahmatova elhíresült mondatát 1956-ból, Hruscsov ismert „desztalinizáló” beszéde után: „A letartóztatottak most visszatérnek, és két Oroszország néz egymás szemébe: az, amelyik leültetett, és az, amelyiket leültettek.” Ez nemcsak az akkori Oroszországra (Szovjetunióra), hanem valamennyi úgynevezett „szocialista” országra igaz.

Az első dosszié tehát 1958 májusában indul; tartalma szerint még a Magyar Testvéri Közösség vélt vagy valós tagjait is meg kell figyelni. Júniusban általános hangulatjelentéssel folytatódik, majd június 17-én, a Nagy Imre-csoport kivégzése után, az ezt követő általános megdöbbenést írta le a lakosság körében. (A kivégzés hírére először a rádió mondta be, 1958. június 17-én, pontban éjfélkor – egyetemista társaimmal dermedten ültük körül a rádiót.) A közvélemény értetlenül fogadta a hírt – írta az ügynök; Kádár talán nem is tudott róla, mondják, hiszen ez a kommunista pártnak ártott a legtöbbet. Szó esik arról is, hogy nem tudják, hol vannak az előzőleg Snagovban fogva tartottak gyerekei, sőt, Rajk Lászlóné hollétéről sem tudnak semmit.

Már májusi dátummal említett „Juhász” egy „modernista” csoportot, akik Tellér Gyula lakásán találkoznak. A csoport tagjai: Tellér Gyula (műfordító, szociológus, akkor naponta vidékre ingázó általános iskolai tanár), Csoóri Sándor költő, Somos Miklós festőművész, Tornai József költő (az akta folyamán sokszor felmerül a neve mint „Juhász” gyakori beszélgetőpartnere) és Marsall László (akkor „foglalkozás nélküli”, sehol sem publikáló költő, aki szüleivel és első feleségével él, alkalmi munkákból). A találkozó helye Tellér Gyula óbudai, Szomolnok utcai lakása. Az ügynök személyes véleménye: lehet, hogy jobb lenne „felrobbantani ezt a csoportot, mert még

kiderül, hogy összeesküvők”. (A valóságban főleg három fiatal házaspár: Csoóriék, Somosék és Marsallék jártak össze baráti beszélgetésekre, valószínűleg politikáról és művészetről is szó volt, de időnként még táncolni is elmentek.) Ezekre a találkozókra az ügynök még egy májusi jelentésében is utal.

1958. december 2-án „Juhász” ismét megemlíti a találkozókat, ezúttal mint Csoóri társaságát. Az összejöveteleken egymásnak olvassák fel írásaikat, majd meg is vitatják azokat. A fiatal írók polgári irányzathoz csatlakozó köre összetart. Csoóri kedvence Marsall László, aki valóban nagyon tehetséges.

1959-ben mindössze háromszor szerepel Marsall László neve a jelentésekben. A Belvárosi Kávéházban tartott összejövetelekkel kapcsolatban nem történik említés róla, bár ő maga több visszaemlékezésében és interjúban utalt ezekre (a Magyar Naplóban 1989 decemberében megjelent *Nemzedékem legkülönbjének csoportképe a közelmúltból* című írásában még azt is megemlíti, hogy a besúgók köztük ültek.)

1959. máj. 15-én jelenti „Juhász”, hogy a „modernisták” Tellér-köre: Tellér Gyula, Csoóri Sándor, Tornai József, Marsall László, Somos Miklós a Múzeum Kávéházban találkoztak.

1959. nov. 5. 18 óra: „Lakásomon”, jelenti „Juhász”, találkoznak Csoóri, Tornai, Marsall, Fodor András, Hernádi Gyula. Tornai felszólal a Magvető Kiadóval és a Kortárssal kapcsolatban. A Tüztánc antológia írói távol maradnak. (Marsall is említi, hogy tőlük távol tartották magukat.) „Jó elvtársak és rossz költők” – mondja „Juhász”.

1959. dec. 1. 18 óra. A Belvárosi Kávéházban Tornai átadja a „szokásos társaságnak” Marsall és Tellér tanulmányát (*Formai vizsgálódások a magyar költészet területén*), amely már megjelent a Jelenkorban. (Ekkor feltehetően a szerzők is jelen vannak.)

Az 1961-es „Juhász”-aktákban mindössze egyszer bukkan fel Marsall László neve, a Petrigalla Pál belvárosi (Vécsey utca 5. szám alatti) lakásán rendezett „lemezkonzertek” (vagy „szeánszok”) egyikén. A mai olvasónak a helyzet megértéséhez azonban többet kell tudnia Petrigalláról és a lakásán rendezett különböző célú összejövetelekről.

„Személyisége mindenki számára rejtély volt” – írja Szemadám György *Háromperhármasok* című dokumentumregényében, majd Bódi Lóránt Új Forrás-beli cikkére hivatkozva megemlíti, hogy Munkácson született 1917-ben, jogot tanult Prágában, később minisztériumi állást kapott Budapesten. 1945

után tanított, fordított, de személyi igazolványba bejegyzett munkahelye nem volt, és valószínűleg országos szinten egyedülálló, 2500 darabos hanglemezugyűjteményének kölcsönzéséből, „lemezkoncertek” rendezéséből, valamint alkalmi fordításokból élt. Többször is letartóztatták, ám rejtélyes módon mindig elkerülte a börtönt. Átlagos méretű belvárosi polgári lakásában egy-egy alkalommal 50-80 ember is összegyűlhetett, hogy értékes komolyzenei műveket hallgathasson. E koncertek műsorán az akkori zsdanovi esztétika értelmében tiltott művek, oratóriumok, teljes operák (például Wagner) és kortárs zene (például az úgynevezett új bécsi iskola, Schönberg, Berg, Webern darabjai) szerepeltek. Szemadám „rendkívül tájékozott, fanyar humorú, alacsony, kopasz, eleven tekintetű különcnek” írja le Petrigallát, akit magam is ismertem, ha ismeretségnak nevezhető, hogy zeneakadémista társaimmal, zenész kollégákkal éveken keresztül, több lemezkoncertjén jelen voltunk. Elsősorban a kortárs művek miatt, amelyek élő koncerten nem voltak hallhatók, és más módon sem lehetett megismerni őket. A lakásban kortárs képzőművészek alkotásaiból száznál több kiállítást is rendeztek.

Egy ilyen környezetben igazi „csemegének” tűnik a terep „Juhász” ügynök számára.

Jelentés: 1961. júl. 22. Petrigalla lakásán (Vécsey u. 5.) Műsoron: Krenek, Xenakis, Ferrari, Kotonsky művei. Ismerteti és elemzi: dr. Végh László (pszichiáter, az Országos Neurológiai és Pszichiátriai Intézetben, Szemadám információja szerint „Orvos” fedőnéven maga is ügynök, aki előszeretettel jelentett Petrigalláról, de már régebben „dekonspirálta”, azaz leplezte magát.) „A művek pszichológiai tartalma: rettegés, magány, félelem.” A darmstadti iskola (ismert zenei műhely az adott időben Nyugat-Németországban) – „zsákutca”. Jelen vannak: Marsall László tanár, fordító, Havas Ágnes színésznő, további 20-25 éves fiatalok. A hozzászólók közt „Juhász” azonosítja önmagát („hozzászól Kristó Nagy István”).

Utasítás: kideríteni, van-e „ellenséges célja” a vitáknak? Honnan jön a zenei anyag? Ki fedezi anyagilag?

1961. júl. 11. Házi hangverseny, Petrigalla.

Műsor: Schönberg, Bartók, Stockhausen. Petrigalla elemzése szerint ezek tartalma az erőszak, rettegés, kétségbeesés. Saját életét hozza példának, amelyben nem ért el semmit: élete a rettegés.

Értékelés: antirealista zenei társaság, tudják, hogy törvénybe ütköző dolgot csinálnak. Dr. Végh és Petrigalla összedolgoznak.

1961. júl. 29. Petrigallánál. Szervánszky Endre zeneszerző tartalmilag elemzi az új zenét. Dr. Végh László kiáltványt olvas fel a konkrét zenéről. Jelen vannak: Kurtág György zeneszerző, Sólyom György zenetörténész, ismeretlen költők. A sorozat velük folytatódik.

1961. aug. 16. Petrigalla lakásán. Jelen vannak: sok fiatal; főiskolai hallgatók, dr. Végh László, Lisziák Elek (grafikus). Petrigalla elmondja, hogy a „Musica Nova” új zenei irányzat, az ’50-es években kezdődött. A szocialista országokban betiltották, nem tudni, miért. Ő maga szívesen előadna erről, akár a Filharmóniában is, de nem lehet. Stockhausen zenéje „kegyetlen, agresszív, idealista”, hiányzik belőle az „emberközelség”. „Meg kell bírálni” – ez vonatkozik az egész darmstadti iskolára is. Dr. Végh nem ezt tartja követendő útnak. A legfrissebb „humánus” tartalmat Boulez, Varése és az új magyar iskola (amelyhez ő maga is tartozik) hordozza. Megemlíti Ligeti György zeneszerző és Losonczy Andor zongoraművész nevét. (Ez időben mindketten Nyugaton éltek: Ligeti Kölnben, Losonczy Salzburgban élt.)

1961. aug. 26. Petrigalla lakásán.

Irodalmi est, dr. Végh helyett Kozák, Balla és Lisziák Elek vezetik. A hallgatóságban fiatal zenészek. A lemezkoncertek is folytatódnak.

Értékelés: dr. Végh és Petrigalla körül „ellenséges csoport” van, és „ellenséges tevékenység” folyik.

(A továbbiakban „Juhász” ismert képzőművészek megfigyeléséről számol be, akik Vajda Lajos festőművész halála évfordulójára emlékeznek: Vajda Júlia, Levendel László, Bálint Endréné, Jakovits József, Gyarmathy Tihamér, Papp Oszkár.)

A munkadosszié lezárva: 1963. január 19.

Véleményem szerint Marsall László említése a „Juhász”-aktákban – valószínűleg a valóságnak megfelelően – szinte kizárólag arra vonatkozott, hol és mikor jelent meg különböző baráti társaságokban. „Juhász” utal a Tellérel közösen írt tanulmányra. Egy alkalommal tévesen – mint „tanár, fordító”-t – nevezi meg a költőt. A Petrigalla-jelentések valóság-tartalmával kapcsolatban azonban vannak kétségeim, hiszen – mint említettem – magam is jártam ezeken

a lemezkonzerteken. Ám sohasem tapasztaltam, hogy Petrigalla vagy dr. Végh zenetörténeti vagy esztétikai bevezetőt tartott volna; elképzelhető, hogy más alkalommal ez megtörtént, az azonban nehezen hihető, hogy bármelyikük a kommunista ideológia esztétikájának megfelelően értékelje és ítélje meg a kortárs műveket („erőszak, rettegés, kétségbeesés”, „kegyetlen, agresszív, idealista”); ha így van, minek szervezőnének koncertet, vagy teremtenének lehetőséget az ilyen művek hallgatására? Mintha inkább „Juhász” igyekezne a hozzáértését bizonyítani.

A következő ügynök „Végső Géza”, a volt elítélt, aki 1956 után „izgatásért” ült néhány évet. Azonosítása, az egykori 6-os karton alapján, a következő:

Családi neve – utóneve: Litauszky István

Születési éve, helye: 1934, Budapest

Foglalkozása: alkalmazott

Munkahelye: Ajkai Kultúrház

Lakcíme: Budapest, X. Mádi utca (több más cím után)

Iskolai végzettsége: 4 év egyetem

Pártállása: pk. (pártonkívüli)

Szociális származása: munkás

Állampolgársága, nemzetisége: magyar

Milyen kategóriához tartozik: egyéb ellenséges kategória

Beszervezés ideje: 1962. augusztus 29.

A beszervezést végezte: Lantos F. rendőrhadnagy.

BM. III. Főcsoportfőnökség I. osztály

A beszerzés oka: fokozatos

A foglalkoztatás vonala: börtönelhárítás

Fedőneve: „Végső Géza”

Kelt: Bp. 1962. VIII. 31.

Lezárva: 1967. X. 3. H (hálózati) munka megtagadása (07)

Minősítés: Szigorúan titkos! Különösen fontos!

Csak a BM. politikai szervek használatára.

(Minősítés törölve, aláírás nem olvasható)

Ez tehát az ún. 6-os karton, a személyi azonosító. „Végső Géza” sem személyében, sem politikai szempontból nem tűnik kiemelkedő ügynöknek (jelentései alapján legalábbis ezt feltételezhetjük). Irodalmi tevékenysége, ha volt is, nem lehetett jelentős. Alapvetően két személyt (és azok környezetét) kellett megfigyelnie. Egyikük Berza László, a Rádió munkatársa, akit „Végső” 1960 óta ismer, a szintén rádiós Papp Zoltánon keresztül. Berza mindenkinek segít, akinek valami köze volt az 1956-os forradalomhoz.

A nemrég szabadult „Végsőnek” is állást szerez, aki „hálából” „határozottan károsnak” nevezi tevékenységét.

1963. június 4-én az ELTE bölcsészkarán működő irodalmi körökkel kapcsolatban említi Bella Istvánt és Ágh Istvánt. Augusztus 12-én beszámol egy 9-én folytatott beszélgetésről Papp Zoltánnal és Berza Lászlóval, amikor Berza azt ígérte, hogy elviszi egy társaságba, valahol vidéken, a Duna partján, ahol érdekes emberekkel találkozhat, például Lendvai Györggyel (rádió-rendező), Neményi Kázmérral (magyar–olasz szakos gimnáziumi tanár), és „Végső” arra következtet, hogy ide tartozhat Marsall László író is.

Feladat: Papp Zoltánon keresztül többet megtudni erről a társaságról. Ám később nem kerül elő ez a téma.

(Marsall László ezekben az években, nyaranta gyakran táborozott a Duna-parton, Nagymaros-Kisymaros környékén, egy akkoriban szerveződött baráti társasággal, amelynek, többek közt, a régebbi társaságból Tellér Gyula is tagja volt.)

„Végső Géza” másik megfigyelt embere Balaskó Jenő, az ő működése és kapcsolatai. Sikerült megakadályoznia a sokat támadott Dózsa-poéma megjelenését. Jelentései bizonyára hozzájárultak Balaskó 1965. februári letartóztatásához (később kiengedték). Ám ez már egy másik történet, mivel az 1967. októberi akta-lezárásig Marsall László személye már nem került szóba.

„Végső Géza”, azaz Litauszky István személyiségét a mából visszatekintve nehéz értékelni. A jelentések megfogalmazásából úgy tűnik: kezdetben réműlettel tölthették el a beszerzéssel járó feladatok. Megbízását igyekezett minél jobban teljesíteni, tevékenysége helyességét személyes véleményével is alátámasztani (ahogy már említettem: az őt álláshoz juttató Berza működését „határozottan károsnak” minősíti). Később „lelkesedése” csökken, majd azzal ér véget, hogy megtagadja a „hálózati munkát”. Az akkori szabályzat értelmében ilyenkor az ügynököt, ennek megjelölésével, el kellett bocsátani a hálózattól, megtorlás nélkül (bár nyilván évekig figyelte még egy másik ügynök.)

Időrendben a harmadik: egy „Sziklai Barna” fedőnevű titkos megbízott, akinek az 1973 és 1979 között írt jelentéseit tanulmányozhattam. Egyes források szerint Szekeres László személye áll a fedőnév mögött. Ő is a magyar irodalmi élet ismert személyisége, az akkori Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa

volt. Erre utal 1973. március 6-i jelentése is, amelyben a már 12 évvel azelőtt, 1961-ben elhunyt Petőfi-kutató, Dienes András „ártatlanul és értelmetlenül” történt letartóztatásáról, valamint a kutatással összefüggő kéziratok sorsáról számol be.

Mint feltehetően szinte bárhová bejáratos ember, 1973 júliusában a Magyar Rádió irodalmi osztályán „dolgozik”; itt kerül kapcsolatba Parancs János költővel és Papp Zoltán műfordító, dramaturggal, tőlük szerez információkat Marsall Lászlóról.

Az 1973. július 5-én kelt jelentésben, egy Parancs Jánossal folytatott beszélgetés alapján, „Sziklai” azt írja, hogy a feleségétől válófélben lévő Marsall lelkileg zilált állapotban van, a rádióban is felmondott, Parancs János szerint meggondolatlanul, mert valami pénzt mégis csak kapott.

Értékelés: az adott információ bővíti az eddigi ismereteket, és megerősíti a családi helyzetre vonatkozó adatokat. További információkat kell gyűjteni Marsall Lászlóról.

A következő információ Papp Zoltántól származik, akit „Sziklai” öt-hat éve ismer. Eszerint Marsall Svédországba akar menni. Családjával megszakadt a kapcsolata, bár ugyanabban a lakásban laknak, ő egy külön kizsuzabába költözött, „jelenleg” teljesen megtört ember.

Ennek az információnak a valóságtartalma megkérdőjelezhető. Akkori és későbbi barátai, sőt, saját személyes ismereteim szerint Marsall soha nem akarta elhagyni az országot, olyan erősen kötődött hazájához, a magyar nyelvhez, a magyar kultúrához. Idegen nyelven nem beszélt – a gimnáziumban nyolc évig tanult latin nyelv maradt meg benne a legjobban; útlevele 1986-ig nem volt. Akkor kért első útlevelét azonnal visszavonták, mivel aláírta a magyar írók Duray Miklós letartóztatása elleni tiltakozását. Ez a kötődés későbbi költészetében is jól ismert, „...itt vagyok itthon... kérek Magyarországtól menedékjogot” – írta *El nem mondott zsoltár elé* című versében, 2005-ben.

1973. szept. 13-án „Sziklai” jelenti, hogy Marsall László „hálózati munkára nem alkalmas”, további megfigyelése nem szükséges. (Ezeknek a megfigyeléseknek egyik célja valóban az volt, hogy kiderüljön, kit lehet – bármilyen okkal – beszervezni és „hálózati munkára” alkalmazni.)

„Sziklai” folytatja a megfigyeléseit és jelentéseit, elsősorban Kiss Ferencről, az ő környezetéről, mozgásáról, később erdélyi írókról, az Erdélyben kialakuló helyzetről is. Az általam tanulmányozott dossziét 1979 januárjában zárják le. „Sziklai” alaposságára jellemző, hogy a megfigyelt személyek betűsoros névmutatója több mint 50 nevet tartalmaz.

Angyal II. (fotó: Kiss Lenke Dorottya)

A teljesség igénye nélkül: Albert Zsuzsa, Bata Imre, Czine Mihály, Csoóri Sándor, Eörsi István, E. Fehér Pál, Fekete Sándor, Fejtő Ferenc, Ilia Mihály, Illyés Gyula, Juhász Ferenc, Kiss Ferenc, Kormos István, Kukorelly Endre, Király Károly, Litván György, Mezei András, Marsall László, Mészöly Miklós, Nagy Pál, Nagy László, Püske Sándor, Papp Tibor, Parancs János, Páskándi Géza, Sütő András, Szécsi Margit, Vezér Erzsébet.

Összefoglalásul csak személyes véleményemet, megérzéseimet tudom hozzátenni az ügynökök szorgalmas jelentéseihez; történelmi, politikatörténelmi vagy irodalomtörténelmi értékelésre nem vállalkozhatom.

A három ügynöki dosszié ismeretében úgy vélem: nem igazán sikerült fogást találni Marsall Lászlón. Mint ahogy a „Juhász”-akták végén megjegyeztem: ő is, mint a másik két ügynök, csak azt tudta jelenteni róla, hogy hol, mikor, milyen társaságban látták, kikkel volt együtt, vagy mit mondtak róla (vélt vagy valós) barátai, ismerősei. „Ellenséges tevékenységen” nem tudták rajtakapni, bár tulajdonképpen egész élete, költészete, a tizennégy éven át meg nem jelent korai verspektől kezdve az utolsó kötetekig, tiltakozás és tagadás volt az egész kommunista rendszerrel szemben. Érintetlenül „sétált át” a kommunizmuson, saját költői személyisége irányítását követve, időnként derűsen vagy gyilkos iróniával, elkeseredve vagy a szellemi magaslat távlatából – egy pillanatnyi megingás nélkül.